

Două experiențe, două Rapoarte finale

Experiențele pe care România le-a traversat în secolul trecut – al doilea război mondial și comunismul – ca parte a unor procese care au marcat profund istoria europeană și-au găsit, după căderea regimului comunist, formule diferite de abordare și de interpretare. Reevaluarea trecutului a devenit un proces firesc determinat de ieșirea dintr-o etapă istorică, în care nu doar mediul politic și cultural se schimbă, ci și concepțiile și metodele istoriografiei. În contextul unei cunoașteri limitate, dar mai ales falsificate, a istoriei ultimilor 50 de ani, istoricii au trebuit să facă față unei adevărate provocări atât din perspectiva descoperirii de noi surse, cât și a interpretării lor. Întrebările esențiale au fost: „Cum a fost posibil?” și „Cine sunt responsabilii?” În mod firesc, al doilea război mondial și istoria regimului comunist din România, în conexiune cu transformările intervenite în Europa Central-Răsăriteană, au reprezentat în ultimii ani domenii predilecte de cercetare. Din perspectiva celor două întrebări asumarea trecutului a fost însă problematică. Istoria a fost privită mai degrabă ca mijloc de vindecare a traumelor memoriei sociale și mai puțin ca știință obiectivă care să asigure o cunoaștere neutră a trecutului.

Încercarea de asumare a trecutului recent s-a concretizat în două rapoarte finale, realizate de două comisii special înființate, ambele puse sub patronajul președinției României. În primul caz, Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, înființată la 22 octombrie 2003, la inițiativa președintelui Ion Iliescu, se anunța „un organism independent de cercetare”, situat în afara oricăror influențe și comenzi politice. Elie Wiesel, laureat al Premiului Nobel pentru pace și membru corespondent al Academiei Române, era invitat să prezideze această comisie. Pe parcursul unui an, comisia urma să cerceteze și să stabilească adevărul privind tragedia Holocaustului în România în timpul celui de-al doilea război mondial. În componența ei intrau, reprezentanți ai președinției României, specialiști în istorie și științe politice din țară și străinătate, supraviețuitori ai Holocaustului, precum și reprezentanți ai organizațiilor evreiești și rromone internaționale.

În cel de-al doilea caz, tot la inițiativa președintelui, de această dată Traian Băsescu, se înființa în aprilie 2006, ca „răspuns la cererile societății de asumare și condamnare a trecutului totalitar”, o nouă comisie la conducerea căreia era numit politologul american de origine română Vladimir Tismăneanu. Și această comisie reunea specialiști și experți în istorie și științe politice, sociologi. În cazul „comisiei Tismăneanu” s-a mai adăugat încă o motivație. Intrarea României în

Uniunea Europeană, la 1 ianuarie 2007, presupunea o condamnare oficială, pe o bază științifică, a crimelor regimului comunist. Gestul lui Traian Băsescu, din 18 decembrie 2006, devenea similar cu cel al președintelui francez Jacques Chirac, care la rândul său condamnase ca ilegal regimul de la Vichy.

Scopul unor astfel de demersuri a fost deopotrivă cunoașterea dimensiunii Holocaustului și Gulagului cu toate consecințele sociale, politice și psihologice care și-au pus amprenta asupra societății. Ambele rapoarte și-au propus o sancționare oficială a evenimentelor petrecute în cele două perioade (1940–1944 și 1945–1989), dar și punerea în circulație, pentru toate categoriile de cetățeni, a unor informații imposibil de folosit înainte de 1989. Un astfel de proces ar fi trebuit să se producă însă în chiar primii ani după căderea regimului comunist, însă clasa politică românească și chiar societatea în ansamblul său a acceptat cu greu imperativul memoriei. Fără îndoială că societatea românească avea nevoie să cunoască adevărul despre trecutul recent, însă acest proces s-a desfășurat anevoios, iar imixtiunea factorului politic, ca și reflex al perioadei precedente, a jucat un rol important.

Destinul celor două rapoarte finale, precum și reacțiile pe care le-au produs la nivelul spațiului public au fost însă diferite. „Raportul Wiesel“ nu a beneficiat nici pe departe de reacțiile provocate de cel de la sfârșitul anului 2006. Chiar dacă a avut parte de o oarecare publicitate, „raportul Wiesel“ nu a fost supus unei reale dezbateri publice. Criticile asupra raportului au venit mai ales din partea celor care neagă sau minimalizează tragedia minorității evreiești din România¹. De asemenea, reacțiile spațiului public au fost puține, iar asupra „raportului Wiesel“ se lasă încet uitarea, ceea ce determină o întrebare esențială. A fost dezbaterea civică una reală, survenită ca urmare a nevoii firești, interioare, a societății românești de a cunoaște și de a înțelege realitățile celui de-al doilea război mondial, sau ea s-a redus numai la un gest prezidențial determinat mai degrabă de o presiune externă. Reunirea experților și specialiștilor în aceste comisii are menirea de a da un plus de credibilitate produsului final, însă în ce măsură rezultatul

---

¹ Comisia a recomandat stabilirea Zilei Naționale de Comemorare a Holocaustului la 9 octombrie; înființarea unui memorial național și a unui muzeu în București pentru comemorarea victimelor Holocaustului; identificarea și înregistrarea victimelor Holocaustului în România; crearea unui grup special de lucru care să analizeze, să corecteze și să redacteze programa și manualele școlare referitoare la Holocaustului. Comisia a recomandat și introducerea educației privind Holocaustul în cadrul curriculei școlare universitare și pregătirea de programe pentru grupuri profesionale și asociații; înființarea unui centru arhivistic și a unei fundații dedicate educației și cercetării Holocaustului; anularea deciziilor de reabilitare a unor criminali de război, inclusiv a celor pronunțate în ultimii 15 ani.

activității lor poate fi receptat corect la nivelul spațiului public este foarte greu de apreciat². „Raportul Wiesel“ nu condamnă o perioadă sau un regim, ci stabilește cadrul istoric, factual, și indică responsabilitatea regimului Antonescu pentru producerea holocaustului din România. „Raportul Wiesel“ nu a avut ca obiectiv o culpabilizare colectivă a societății românești, ci a insistat asupra mecanismului decizional care a determinat drama a mii de evrei. Consecințele directe ale inițiativei prezidențiale au constat în elaborarea unui manual alternativ pentru studierea problemei Holocaustului în liceu, introducerea unor cursuri în universități și înființarea unui institut care să continue cercetările în direcțiile lansate de raport³.

Întrebarea care se ridică este de ce episoade dramatice ale celui de-al doilea război mondial continuă să fie ignorate, trecute sub tăcere, sau privite cu indiferență? O analiză a producțiilor istoriografice din ultimii ani dezvăluie faptul că în registrul temelor cercetate dimensiunea Holocaustului ocultată înainte de 1989 – „uitarea statal-organizată“⁴ – continuă să fie minimalizată și după această dată. Era de așteptat ca situația să se schimbe după finalizarea „raportului Wiesel“, iar numărul lucrărilor sau al dezbaterilor publice referitoare la acest subiect să crească (nu ne referim la cele publicate de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel“). Subiectul continuă să fie marginal, iar „raportul Wiesel“ în ciuda faptului că a fost realizat de o comisie de specialiști, nu a reușit să se impună în conștiința colectivă ca un document care stabilește adevărul asupra acestei perioade. Asumarea oficială nu a atras după sine o asumare colectivă, ceea ce ridică mari semne de întrebare atât asupra cunoașterii perioadei, dar și a disponibilității societății românești de a se elibera de anumite clișee. Ignorarea

---

² Structura raportului cuprinde dincolo de mesajele oficiale, următoarele capitole: *Background and Precursors to the Holocaust. Roots of Romanian Anti-semitism. The League of National Christian Defence an Iron Guard Anti-Semitism. The Anti-semitic Policies of the Goga Government and of the Royal Dictatorship; Romanian-Germans Relations before and during the Holocaust; The June-July 1940 Romanian Withdrawal from Bessarabia and Northern Bukovina and Its Consequences on Interethnic Relations in Romania; Anti-Semitic Propaganda and Official Rhetoric concerning the Judeo Bolshevik Danger: Romanian Jews and Communism between 1938-1944; The Holocaust in Romania; The Exclusion of Jews from Romanian Society during the Antonescu Governments with and without the Iron Guard: Anti-Semitic Legislation, Romanianization and Expropriation; The Life of Jewish Community under Ion Antonescu and Jewish community's Response to the Holocaust in Romania; The Deportation of the Roma and their treatment in Transnistria; The Role of Ion Antonescu in the Planning and Implementantion of Anti-Semitic and Anti-Roma policies of the Romanian State; The Holocaust in Northen Transylvania; Solidarity and Rescue. Romania „Righteous among the Nations“; Trials of the War Criminals; Distorsion, Negationism and Minimalizations of the Holocaust in Postwar Romania; Findings and Recommendations; Afterwords.*

³ Totodată, a fost adoptată și o ordonanță de urgență prin care se interzic organizațiile și simbolurile cu caracter fascist, rasist sau xenofob, precum promovarea cultului persoanelor vinovate de comiterea de crime împotriva păcii sau omenirii.

⁴ Vezi *Final Report. International Commission on the Holocaust in Romania*, president of the Commission, Ellie Wiesel, Iasi, 2005, p. 333.

documentului readuce în discuție criteriile de interpretare și analiză a perioadei celui de-al doilea război mondial. Explicațiile pentru o astfel de atitudine își au originea în:

– perioada guvernării mareșalului Ion Antonescu, dar mai ales regimul minorităților, continuă să fie un subiect sensibil pentru o parte a istoriografiei române, încă tributară unor clișee negaționiste și naționaliste. După 1989, au existat numeroase încercări de reabilitare a guvernării Ion Antonescu – proces care începuse încă de la mijlocul anilor '80 – context în care antisemitismul său a fost trecut sub tăcere, iar legislația antisemită, precum și măsurile de deportare a evreilor, au fost explicate atât din rațiuni care țineau de economia războiului, cât și de alinierea la comandamentele germane. Reabilitarea guvernării Antonescu pornește și de la premisa că în comparație cu celelalte state aflate în sfera de influență germană, România are meritul de a fi salvat un număr considerabil de evrei și prin urmare actele sale comportă nuanțe de interpretare (în 1943, guvernul a suspendat deportările, fiind astfel salvați 340.000 de evrei). Fără îndoială că astfel de teze nu rezistă unei analize pertinente a documentelor perioadei și ele pot fi amendate. Mai mult astfel de interpretări nu lasă loc responsabilizării și asumării unor măsuri discriminatorii comise de statul român împotriva propriilor cetățeni.

– existența unei sensibilități sporite față de chestiunea evreiască și problema antisemitismului în România nu a provocat o dezbatere publică reală. Mai mult, în primii ani după 1989, a existat pericolul ca spațiul public să fie acaparat de o falsă dezbatere, alimentată de curentele naționaliste, cu un discurs dur antisemit, consecință directă a ultimilor ani ai guvernării comuniste. Combaterea antisemitismului este încă precară și la patru ani de la publicarea raportului, încă asistăm la vehicularea unor teze eronate.

– în mod firesc, prăbușirea regimului comunist a canalizat interesul către cunoașterea unui trecut care a marcat profund istoria ultimilor 50 de ani, ceea ce a determinat ca memoria generației războiului să ocupe un loc secundar în acest proces de asumare a trecutului.

Retrospectiv, „raportul Wiesel“ a fost receptat pozitiv de către clasa politică, dar în ceea ce privește spațiul public se pot face câteva distincții. Mentalul popular este încă tributară unor clișee, care nu își găsesc corespondentul în realitate, fapt datorat cunoașterii distorsionate a acestei perioade, dar și a tendinței de eroizare a perioadei războiului și a actorilor acesteia, considerați, la rândul lor, victime ale regimului comunist. În ceea ce privește tânăra generație, se fac eforturi pentru difuzarea adevărului asupra acestei perioade, prin elaborarea de manuale, introducerea în curricula școlară a unor ore speciale, publicarea de lucrări etc. Dar demersul

educativ presupune un proces constant și de lungă durată. „Raportul Wiesel“ a reprezentat doar un început de deconstrucție a mitului unei societăți absolvite de orice responsabilitate.

De cealaltă parte, „raportul Tismăneanu“ lansează „bătălia pentru memorie“ și asumarea trecutului din perspectiva a cinci parametri: 1. condamnare; 2. memorializare; 3. legislație; 4. cercetare și arhive; 5. educație. Așa cum era de așteptat dezbaterile asupra moștenirii trecutului comunist a creat curente pro și contra și a divizat elitele intelectuale și politice. Fără să fie un demers singular⁵, ideea unui proces al comunismului s-a manifestat încă din primii ani după căderea regimului comunist, însă din cele trei dimensiuni juridică, politică și moral-culturală, doar ultima s-a manifestat constant prin publicarea a numeroase studii, memorii și documente. Cu excepția inaugurării Memorialului durerii de la Sighet (20 iunie 1997), când președintele de atunci al României, Emil Constantinescu, cerea „iertare în numele statului român“ victimelor regimului comunist, dezbaterile oficiale asupra acestui trecut s-a rezumat la o serie de propuneri care vizau în special curățarea spațiului politic prin instituirea unei legi a lustrației. Dar nu a existat o voință unitară a clasei politice românești care să ducă la îndeplinirea unui deziderat atât de înalt. Accelerarea procesului de condamnare a comunismului nu a fost determinată de o presiune a corpului social, ci de competiția centrelor de putere de la nivel politic. Reticent la semnalele venite din societății civile⁶, Traian Băsescu a considerat inițial că nu dispune de suficiente elemente pentru declanșarea acestui proces⁷. Înființarea comisiei a fost rezultatul unui context politic tensionat în care asumarea moștenirii trecutului comunist a jucat o miză considerabilă. Creată în aprilie 2006, comisia Tismăneanu și-a prezentat rezultatele în decembrie același an, în fața camerelor reunite ale Parlamentului. Raportul a fost structurat în patru capitole: *Introducere*, *I. Partidul Comunist Român*, *II. Represiunea*, *III. Societate, economie și cultură* și *Concluzii. Necesitatea analizei, repudierii și condamnării regimului comunist*, plus o serie de

---

⁵ Pot fi amintite în acest context decretul privind acordarea unor drepturi persecutate din motive politice adoptat în 1990, inițiativa lui Ticu Dumitrescu privind accesul la arhivele securității, Declarația privitoare la condamnarea comunismului din decembrie 1990 și nu în ultimul rând adoptarea legii referitoare la accesul la propriul dosar și deconspirarea colaboraționiștilor.

⁶ A se vede apelul vicepreședintelui Sorin Ilieșu, care în „Proclamația pentru România“ cerea, în aprilie 2005, condamnarea regimului comunist într-un registru similar procesului Holocaustului.

⁷ A se vedea recomandările raportului Göran Lindblad „Necesitatea condamnării internaționale a crimelor regimurilor totalitare comuniste“ prin care recomanda acțiuni internaționale de condamnare a crimelor comunismului. Disputa politică cu foștii parteneri de alianță, înființarea din inițiativa guvernului a unui institut de investigare a crimelor comunismului (decembrie 2005), suspiciunile care planau asupra propriului trecut, precum și criza de la vârful CNSAS, l-au convins pe președintele României să dea curs cererilor de condamnare a comunismului. În martie 2006 era lansat un „Apel către președintele României Traian Băsescu“, prin care se cerea condamnarea regimului comunist ca nelegitim și criminal.

anexe intitulate *Biografiile nomenclaturii*⁸. Gestul prezidențial a fost interpretat în cheia unui act de justiție istorică și morală, prin recunoașterea violențelor trecutului comunist, dar nici în acest caz nu s-au produs schimbări semnificative la nivelul societății românești. Trecutul comunist continuă să fie o moștenire dificilă, în condițiile în care raportul nu a dus la adoptarea unei legi a lustrației, ceea ce situează demersul prezidențial într-un registru simbolic.

Cu toate acestea, important de reținut este faptul că raportul cu plusurile și minusurile sale, indică o necesară revizuire a metodelor de cercetare și analiză a trecutului comunist. Tentației judecării și condamnării ar trebui în mod firesc să-i ia locul analize detașate și obiective. Reacțiile societății românești au fost însă departe de ceea ce și-au dorit realizatorii raportului. Și în acest caz înregistrăm – dincolo de dezbaterile din presă cauzată de disputa intelectualilor⁹ – o stare de apatie și indiferență. Nu a existat un consens social al receptării într-un totul negative a perioadei comuniste. Înțelegerea comunismului nu se poate realiza prin ignorarea evoluției și transformărilor societății românești în această jumătate de secol. Pentru societatea românească înțelegerea profundă a ceea ce a însemnat comunismul presupune o strategie de lungă durată și o analiză obiectivă a surselor. Altfel memoria comunismului va fi supusă unui proces firesc de amenzie socială explicabil în condițiile unei societăți postcomuniste interesată de prezent și mai puțin preocupată de un trecut, care prin schimbarea de generații, va înțelege să nu și-l mai asume.

Reevaluarea procesului comunismului implică, totodata, și o susținere reală a societății civile astfel încât raportarea la trecut să nu se realizeze de pe poziții conflictuale. Etica memoriei obligă în egală măsură atât la reparații simbolice, cât și materiale al căror efect să ducă la regândirea raportului dintre puterea politică și societate. Interpretarea trecutului comunist numai din perspectiva puterii politice, fără să fie descifrat și modul în care societatea a interacționat cu partidul-stat și instituțiile acestuia, va avea ca rezultat o imagine incompletă. Este de remarcat că istoriografia postdecembristă și-a concentrat cu precădere atenția numai asupra primului aspect, datorită faptului că a existat o nevoie firească pentru relevarea caracterului violent și antidemocratic al puterii comuniste. Studiile privind transformările sociale și economice au avut o importanță marginală și ele nu au reprezentat un subiect prioritar pentru specialiștii științelor

---

⁸ „Raportul final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România“, 18 decembrie 2006, în www.presidency.ro.

⁹ *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, ed. Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șulea, Ovidiu Țichindeleanu, Editura Cartier, Chișinău, 2008. De asemenea, ar fi de amintit și dezbaterile găzduite pe marginea raportului Tismăneanu în revista „Observatorul Cultural“.

sociale. O cercetare a spațiului social conduce către rezultate care vin în opoziție cu discursul istoriografic al ultimilor ani și pun în discuție teme sensibile precum capacitatea societății românești de a produce o opoziție reală, atitudinea elitelor intelectuale față de regim (complicitate, acceptare tacită, pasivism, conformism)¹⁰ sau mai mult ar releva faptul că pentru o anumită parte a cetățenilor români comunismul a reprezentat șansa unei ascensiuni sociale.

O înțelegere completă a comunismului românesc presupune în egală măsură atât o cunoaștere a mecanismelor partidului-stat, cât și a transformărilor petrecute în universul profund al societății românești¹¹. Reconstruirea unei memorii sociale trebuie să pornească de la premisa unei abordări care să evite emoțiile provenite din suferință. O astfel de abordare ar duce și în acest caz, la fel ca și în situația Holocaustului, la renunțarea unei dimensiuni autoeroizante și fără pată asupra trecutului.

Dr. Mioara Anton
Cercetător științific principal
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“, Academia Română, București

---

¹⁰ Vezi *Intelectuali români în arhivele comunismului*, coord. Dan Cătănuș, București, Editura Nemira, 2006.

¹¹ See for more details Florin Abraham, *Procesul istoriografic al „Procesului comunismului“*, in „Arhivele Totalitarismului“, nr. 1-2/2007, pp. 115-134.